

Characteristics of optimal management in the field system Relying on the views of the Supreme Leader

Sayyed mojtaba jalali | ali taheri dehnavi

۱. Assistant Professor, Department of Islamic Education, Faculty of Literature and Humanities, Shahrekord Branch, Shahrekord University, Shahrekord, Iran

۲. Master of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Shiraz Branch, Shiraz University, Shiraz, Iran

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: ۱۸ March ۲۰۲۱

Revised: ۱۰ June ۲۰۲۱

Accepted: ۱۶ June ۲۰۲۱

Keywords:

seminary,
good management,
Supreme Leader,
characteristics

ABSTRACT

Objective: The purpose of the current research is to explain, analyze and evaluate the optimal management indicators of the seminary, relying mainly on the orders of the Supreme Leader.

Necessity: Considering that seminaries are considered to be very important centers for the education of students of religious sciences and are considered to be a platform for the training of scholars, jurists and authorities of taqlid, with the perspective of high social goals in the field of excellence of pure Islamic culture to activities It deals with various issues in various fields, therefore, analyzing and identifying the main indicators of management in order to gain experience and implement them, as well as avoiding any waste of time in applying these important criteria, is one of the necessities of this research.

Methodology: The current research method is of a qualitative type, which is based on descriptive and analytical methods, and research data is collected through library studies.

Findings: The findings of the research indicate the existence of important indicators in order to provide the sacred goals of the field, such as; Management based on jurisprudence, ethics and spirituality, Jihadi component, adherence to the principles and values of the revolution, independence-oriented, centralized management, comprehensive awareness of the management system, relying on manager training and the problem of antagonism.

Originality: In the field of the mentioned indicators with pathologies and knowing the obstacles in the path, it is possible to use useful and effective solutions such as; Ethical jurisprudence, obtaining a guarantee of execution, practical spirituality with jihadi actions, changing the situation from passive to active, operationalizing structural and material independence with jihadi action, managing a council based on the right person, knowing enemies in two axes: defense and aggression, in order to realize High goals took a fruitful step.

شاخصه‌های مدیریت مطلوب در نظام حوزه با تکیه بر دیدگاه مقام معظم رهبری سید مجتبی جلالی^۱ علی طاهری دهنوی^{۲*}

چکیده

هدف: هدف از پژوهش حاضر تبیین، تحلیل و ارزیابی شاخصه‌های مدیریت مطلوب حوزه‌ی علمیه با تکیه‌ی عمده بر فرمایشات مقام معظم رهبری است.

ضرورت: با توجه به آنکه حوزه‌های علمیه از مراکز بسیار مهم پرورش و تربیت طلاب علوم دینی محسوب شده و بستری در جهت تربیت علماء، فقیهان و مراجع تقلید محسوب می‌گردد که با چشم انداز اهداف والای اجتماعی در حوزه‌ی تعالی فرهنگ ناب اسلامی به فعالیت‌های مختلف در عرصه‌های گوناگون می‌پردازد، لذا واکاوی و تشخیص شاخصه‌های اصلی مدیریت جهت کسب تجربه و اجرایی‌سازی آنها و همچنین پرهیز از هرگونه اتلاف زمان در بکارگیری این ملاک‌های مهم، از ضرورت‌های این تحقیق است.

روش شناسی: روش پژوهش حاضر، از نوع کیفی است که بر اساس شیوه توصیفی و تحلیلی انجام شده و داده‌های پژوهش نیز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش بیانگر وجود شاخصه‌های مهم در راستای تأمین اهداف مقدس حوزه نظیر؛ مدیریت فقه محور، اخلاق و معنویت، مؤلفه جهادی، پابندی به مبانی و ارزش‌های انقلاب، استقلال محوری، مدیریت متمرکز، آگاهی جامع بر نظام مدیریتی، تکیه بر تربیت مدیر و مسأله‌ی دشمن شناسی است.

نتیجه‌گیری: در حوزه‌ی شاخصه‌های مذکور با آسیب شناسی‌ها و شناخت موانع موجود در مسیر، می‌توان با به کار بستن راهکارهای مفید و مؤثر همچون؛ فقه اخلاق محور، اخذ ضمانت اجرا، معنویت کاربردی با اقدامات جهادی، تغییر وضعیت از انفعال به فعال، عملیاتی‌سازی استقلال ساختاری و مادی با اقدام جهادی، مدیریت شورایی قائم به فرد اصلاح، دشمن شناسی در دو محور: دفاع و تهاجم، در جهت تحقق اهداف عالی گامی مثمر ثمر برداشت.

کلیدواژه‌ها: حوزه علمیه، مدیریت مطلوب، مقام معظم رهبری، شاخصه‌ها.

استناد: جلالی، سید مجتبی؛ طاهری دهنوی، علی (۱۴۰۳). شاخصه‌های مدیریت مطلوب در نظام حوزه با تکیه بر دیدگاه مقام معظم رهبری.

^۱ استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد شهرکرد، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران؛ s.m.jalali@sku.ac.ir

^۲ کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد شیراز، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسؤل)؛ Alitaheridehnavi10@gmail.com

مقدمه

نقش حوزه‌های علمیه به عنوان مراکز مهم تربیت و پرورش طلاب علوم دینی و بستری برای تربیت فقها و مراجع تقلید، برکسی پوشیده نیست، این هدف، می‌تواند در سایه مدیریت آگاه به شاخصه‌های مدیریت مطلوب، به اهداف والا و عالی‌ای آن دست یابد. در حوزه مدیریت کلان و یا مدیریت خاص درحیطه‌های مختلف اجتماعی فرهنگی، با رویکردها و پارامترهای بسیاری مواجه هستیم. در این میان به نظر می‌رسد که توجه به سخنان و ملاک‌های افرادی که سالیان سال در حوزه مشخصی بوده و با پیچ و خم امور آگاهی بیشتری داشته‌اند می‌تواند در پیشبرد اهداف و مدیریت آن مجموعه کارسازتر و مثمرتر باشد. لذا از مهم‌ترین و شاخص‌ترین افراد که می‌تواند در این زمینه معیار و شاخصه‌های اصلی را تبیین و تعیین کنند، می‌توان از مقام معظم رهبری نام برد، زیرا به دلیل الف. رشد ایشان در بستر سترگ حوزه، ب. برخورداری از اطلاعات جامع در عرصه مشکلات حوزه، ج. آگاهی از نقاط قوت و ضعف مدیریت‌ها و مسئولیت‌های کلان، د. وجود ایشان به عنوان یکی از مجتهدین و مراجع زعیم امت اسلامی، قادر خواهند بود تا به تبیین هرچه بهتر شاخصه‌های مدیریت در عرصه حوزه‌های علمیه بپردازند. از ضرورت‌های این بحث، واکاوی و تشخیص شاخصه‌های اصلی مدیریت جهت کسب تجربه و اجرایی‌سازی آنها و همچنین پرهیز از هرگونه اتلاف زمان در بکارگیری این ملاک‌های مهم است. سؤال اصلی پژوهش شاخصه‌های نظام مدیریت مطلوب در حوزه علمیه است که به دنبال آن سؤالاتی نظیر نوع دیدگاه رهبری به این موضوع مورد بررسی قرار خواهد گرفت. از فرضیات بحث وجود ظرفیت بسیار بزرگ و غنی حوزویان و لزوم به کارگیری این حجم عظیم از توانایی جهت تعالی کشور با توجه به شاخصه‌های اصلی است. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است. در این اثر ابتدا مفاهیم کلی بررسی شده سپس به بررسی شاخصه‌های مدیریت مطلوب از دیدگاه مقام معظم رهبری پرداخته شده است.

۱. مروریات

مفهوم نظام و مدیریت از مفاهیمی هستند که آشنایی با مفاد و مفهوم آنها به ایجاد و ترسیم ساختار محتوایشان در ذهن اندیشمندان یاری رسانده و به تعیین خط مشی و مسیر اندیشه کمک خواهد کرد.

۱.۱. نظام

واژه نظام در دو حوزه؛ لغوی و اصطلاحی در کتاب‌های لغوی مورد اشاره قرار گرفته است؛

۱.۱.۱. معنای لغوی

واژه نظام از (ریشه نظم) به معنی آراستن و به رشته کشیدن مروارید(فیروزآبادی، بی تا: ۴/ ۱۸۱) که به معنای نظم و آراستگی(معین، ۱۳۸۲: ذیل واژه نظام). آمده است. همچنین این واژه به معنای دستگاه سیاسی و اصول و قواعدی است که امری بر اساس آن‌ها نهاد شده است(عمید، ۱۳۶۳: ذیل واژه نظام). لذا نظام در لغت به معنای آن چیزی است که به اشیا دیگر نظم داده و هر چیزی از آن نظم می‌پذیرد(ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱۲/ ۵۷۸). بنابراین نظام از نظر کاربردی به معنای امر نظم دهنده به اموری است که نظم پذیرند(فیومی، ۱۴۱۸ق: ۱/ ۳۱۵).

۱.۱.۲. معنای اصطلاحی

نظام در اصطلاح به معنای آنچه‌ای است که سبب ترتیب و درستی، عدم هرج و مرج، سامان‌پذیری آراستگی است (یوسفیان، ۱۳۷۶: ۱/ ۱۴۳) که سیستم آن موجب نظم، آراستگی و قوام یک مجموعه می‌شود (الهامی نیا و همکاران، ۱۳۸۳: ۱/ ۱۴۳). در ادبیات امروزه نظام آراستگی درونی جامعه و نهادهای آن از هرج و مرج است که ایجاد رابطه‌ی معقول و منطقی را میان ساختارهای حکومت مطمح نظر دارد، لذا محیط جامعه را برای اجرای احکام الهی آماده ساخته و نقطه‌ی ثقل آن ساماندهی نظام معیشت جامعه است (شریعتی، ۱۳۸۷: ۲۵۱). که از آن به عنوان معقول‌ترین ساختار بین روابط میان اجزای یک مجموعه که باعث ایجاد کوتاه‌ترین و سریع‌ترین مسیر به سوی هدف می‌شود (عبدالحسین زاده و بابایی، ۱۳۹۶: ۶۰) یاد می‌شود.

۱.۲. مدیریت

واژه مدیریت در لغت به معنای هماهنگ کردن (معین، ۱۳۸۲: ذیل واژه مدیریت) گرداندن امور (عمید، ۱۳۶۳: ذیل واژه مدیریت) است، که از آن به عنوان هنر و علم هدایت و هماهنگ کردن کوشش انسان‌ها و به کارگیری این تلاش را برای ذیل به اهداف سازمانی (اصلی‌پور، ۱۳۷۷: ۳۶) یاد می‌شود. در واقع مدیریت فرآیند برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و کوشش‌های اعضا سازمان و استفاده از تمام منابع سازمان برای دستیابی به اهداف سازمان (میرکمالی، ۱۳۸۹: ۳۴) است و دارای سه رکن اساسی؛ افراد، کار و تشکیلات است و بزرگ‌ترین مهارت مدیر، ایجاد توازن و تعادل میان این ارکان، در جهت تحقق اهداف سازمان است (شکارچی، ۱۳۹۲: ۲۰).

۲. پیشینه پژوهش

از نظر پیشینه آثار مستقل و همسو نظیر: آسیب‌های نظام آموزشی حوزه علمیه با تأکید بر آرای رهبری، رسول خضرلو، ۱۳۹۷، با هدف بررسی آسیب‌های نظام آموزشی حوزه علمیه قم به لحاظ محتوا، متون و روش با تکیه بر نظرات مقام معظم رهبری و صاحب نظران حوزه علمیه. - «هماامران وجودیان» نه آنکه «لا اجتماعان»؛ گفت‌وگوی کوتاهی مدیر مرکز مدیریت حوزه علمیه قم در خصوص پژوهش و طلاب جوان، سیدهاشم حسینی بوشهری، ۱۳۸۵. - مرکز مدیریت حوزه علمیه قم و نظام پژوهشی حوزه، علی محمدی، ۱۳۸۶. - معاونت پژوهشی مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، سیدرضا سیدین، ۱۳۸۰، با نگاهی بر طرح مرکز تخصصی الهیات و معارف اسلامی بر تربیت کادر علمی کارآمد و پاسخ‌گویی به شبهات فکری فرهنگی روز در مجامع حوزوی و دانشگاهی. - مدیریت حوزه باید استعدادها و قابلیت‌های طلاب جوان را ببیند؛ بررسی راهکارهای ایفای نقش طلاب جوان در مجموعه‌ی تحولات حوزه، ۱۳۸۷، علی ربانی گلپایگانی (مصاحبه شونده). - مدیریت راهبردی و نقش آن در تحول حوزه علمیه، سید غلامرضا موسوی، ۱۳۹۳، با هدف تحلیل و بررسی اسناد تحول حوزه‌های علمیه، در پرتو مدیریت راهبردی در مقطع زمانی دوره پنجم شورای عالی حوزه‌های علمیه (۱۳۹۱ - ۱۳۸۷). به رشته تحریر درآمده که در مواردی معدود و محدود با اثر حاضر دارای همپوشانی است.

۳. شکاف تحقیق و تعریف مسئله

از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، نظریه پردازان اسلامی می‌توانند در نظام اقتصادی، مدیریت، جنگ و صلح، مسائل تربیتی و مسائل فراوان دیگر، نظر اسلام را ارائه داده و به کار گیرند، در غیر اینصورت نظریه‌های غربی، غیردینی و مادی جای آنها را پر خواهد کرد. در واقع هیچ نظام و مجموعه‌ای نمی‌تواند در خلأ مدیریت کند، زیرا متعاقباً نظام‌های دیگر جایگزین آن می‌شود. از دیدگاه ایشان بزرگان حوزه، مراجع تقلید، اندیشمندان، دانشمندان و فضلا باید دامن به کمر زده و تحولات را برنامه‌ریزی، هدایت و مدیریت کنند (بیانات در دیدار طلاب و

فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۱۳ ذی القعدة ۱۴۳۱). ایشان معتقدند که شاخص کمی برای ارزیابی کافی نبوده و باید مشخص شود که وزن مصوبه‌ها در اداره‌ی کشور به چه میزان است؟ پس صرفاً کمیّت کفایت نکرده و باید کیفیت را ملاحظه کرد (بیانات در دیدار نمایندگان و کارکنان مجلس شورای اسلامی؛ ۱۳۷۹/۳/۳۰) ایشان تأکید دارند که مدیریت‌ها باید به شکلی تنظیم و ترتیب شوند که بتوانند از موجودی (دارایی) به بهترین وجه استفاده کنند و ظرفیت‌های فراموش شده و مغفول واقع شده را واقعاً به کارگیرند. به نظر می‌رسد که می‌توان در زمینه‌ی اصلاح ساختارها کار کرد که نیازمند مدیریت شجاعانه است، به طوری که مسئولین ملاحظه‌ی غیروظیفه، غیرقانون و غیر مصلحت کشور را نکنند؛ در واقع مدیریت شجاعانه، امیدوارانه، جهادی، با اِشراف میدانی بسیاری از مشکلات را حل خواهد کرد (بیانات در دیدار مسئولان نظام؛ ۱۳۹۸/۲/۲۴). ایشان در بیانیه گام دوم فرمودند: به‌رغم مشکلات طاقت‌فرسا، جمهوری اسلامی روزبه‌روز گام‌های استوارتری به جلو برداشته و این چهل سال، شاهد جهادها، افتخارات و پیشرفت‌های شگفت‌آور در ایران اسلامی است. عظمت پیشرفت‌های ملت ایران زمانی به درستی دیده می‌شود که این مدّت، با مدّت‌های مشابه در انقلاب‌های بزرگی چون انقلاب فرانسه، انقلاب اکتبر شوروی و انقلاب هندمقایسه گردد. بنابراین مدیریت‌های جهادی الهام‌گرفته از ایمان اسلامی و اعتقاد به اصل «ما میتوانیم» که امام بزرگوار به همه‌ی ما آموخت، ایران را به عزّت و پیشرفت در همه‌ی عرصه‌ها رسانده است (بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران؛ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

بنابراین با مروری بر آثار و سخنان رهبر معظم انقلاب، نکته‌ای که به وضوح و روشنی قابل رصد و مشاهده است، تأکید بسیار زیاد ایشان بر تکیه بر محتوای اصیل دینی، ارزش‌گزایی، برنامه‌ریزی و اجرایی شدن آن براساس آن است، به نحوی که خلأها و نقصان‌های اجتماعی با پایبندی بر محتوا و منابع دینی حل گردیده و نوبت به گزینه‌های بدیل خارجی آن نشود، ضمن آنکه برخورداری از ضمانت اجرای لازم در برنامه‌ها، توجه به کیفیت اقدامات انجام شده، نگاه ویژه به ظرفیت درونی همراه با اقدامات جهادی به تسریع روند مدیریت مطلوب منجر خواهد شد.

۴. روش‌شناسی

روش پژوهش حاضر، از نوع کیفی است که بر اساس شیوه توصیفی و تحلیلی انجام شده است. نوع تحقیق از لحاظ هدف به صورت بنیادی است به گونه‌ای که نتایج تحقیق در جهت ترسیم اصول دینی بنیادین در حوزه شاخصه‌های مدیریت مطلوب در نظام حوزه با تکیه بر دیدگاه مقام معظم رهبری است. روش پژوهشی به کار گرفته شده در تحقیق با تکیه بر روش کتابخانه‌ای و توصیف گزاره‌های متعدد از مصداق دینی تلقی شده و قابل ذکر است. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها با مراجعه به اسناد نوشتاری در کتاب‌ها، مقالات، مجلات و ... و نیز جستارگرایی اینترنتی در سایت‌های معتبر انجام پذیرفته شده است و روش داده‌پردازی در آنها به صورت توصیف موارد ذکر شده به صورت اجمال و تفصیل و نیز تحلیل و بررسی آنها است.

۵. چارچوب پژوهش؛ شاخصه‌های نظام مدیریت مطلوب از دیدگاه رهبر معظم انقلاب

شاخصه‌های نظام مدیریت مطلوب از دیدگاه مقام معظم رهبری را چندین محور ترسیم کرد؛ شاخصه‌هایی نظیر: مدیریت فقه محور، اخلاق و معنویت، مؤلفه جهادی، پایبندی به مبانی و ارزش‌های انقلاب، استقلال محوری، مدیریت واحد یا شورایی، درک صحیح نظام مدیریتی، مدیریت مبتنی بر تربیت مدیر، دشمن‌شناسی.

۱-۵. مدیریت فقه محور

هیچ جامعه‌ای بدون مدیریت نمی‌تواند اداره شود و این فقه است که در جامعه اسلامی می‌تواند در سبک زندگی مردم، نقش قابل توجهی ایفا کند. با توجه به آموزه‌هایی که بر اساس شریعت اسلام وجود دارد این فقهایند که می‌توانند به خوبی الگو و جهت‌دهی افراد جامعه را بر عهده گرفته و مدیران موفق کسانی هستند که رویکرد اساسی آنها تربیت فقیه باشد و بدون داشتن این ویژگی، هویت اصلی طلبگی از میان خواهد رفت.

شیعه از ابتدای رشد علوم از دوره ی صادقین (ع) مبنای تمایز خود را در فقه یعنی علم به احکام شرعی قرار داد. اما در سیر تطور دوره‌ها تمایزها بیشتر شده و نحله‌های فکری مختلف توسط این تمرکز بر تمایز علم فقه از شیعه زاویه پیدا کردند. این امر تا دوره تأسیس حوزه علمیه رشد روزافزونی داشته است؛ لذا علم فقه و فقاها از اهمیت بسزایی در شیعه بالاخص در حوزه‌های علمیه به عنوان متولی این علم برخوردار بوده است، لذا برای تکامل و پیشرفت این علم تلاش‌های بی‌وقفه‌ای از جانب علمای شیعه صورت پذیرفته که خود نشانگر اهمیت این علم نزد ایشان است. چنانکه مقام معظم رهبری در این باره بیان داشته‌اند: «فقاها، در دوره‌های متعددی تکامل پیدا کرده است... اگر بخواهیم از مقطعی اسم آورده و بگوییم که در فقاها تحوّل انجام شده است، آن مقطع، مقطع مرحوم آیت الله بروجردی است که مقطع و باب جدیدی است که آن بزرگوار در فقاها باز کرد» (بیانات در دیدار جمعی از نخبگان حوزوی؛ ۱۳/۰۹/۱۳۷۴).

حوزه‌های علمیه مراکز علوم اسلامی هستند که احیاءکننده میراث نبوی‌اند، حوزه مطلوب از نظر مقام معظم رهبری، حوزه‌ای است که در آن تعداد معتابیهی از علما، به تدریس همه علوم اسلامی که مورد نیاز است (از اصول دین و اصول فقه، تفسیر، حدیث)، با بهترین شیوه‌های تربیت و تعلیم مشغول باشند. زمانی که انسان یک شیوه مدرن کارآمدی (که از زمان محدود استفاده کرده و مطالب زیاد افاده می‌دهد) در اختیار داشته باشد، پسندیده‌تر است (آقانوری، ۱۳۹۵: ۸۰۴/۱).

لذا اساس مدیریت در حوزه باید بر اساس علم محوری بوده و تمرکز این علم بر فقاها باشد، البته علوم دیگر نیز حائز اهمیت هستند، منتها هدف اصلی حوزه‌های علمیه تربیت فقیه و مجتهد است و لازمه‌ی نیل طلاب به این هدف نگاه کلان به مسأله‌ی فقاها است که مسئولان و مدیران حوزه‌های علمیه باید برنامه‌های بالادستی را به گونه‌ای تنظیم کرده که طلاب را برای رسیدن به این هدف در زمان کوتاه با کیفیت بالا ساماندهی، مدیریت و هدایت کنند، بنابراین مدیریت باید بر اساس شاخصه‌ی فقاها باشد و فقه در جای جای این مدیریت همچون قانون‌گذاری، تعلیم، تربیت، تبلیغ و... نمود داشته باشد. از دیدگاه رهبرمعظم انقلاب، فقاها و فقه در حوزه‌ها باید پیشرفت کند؛ این پیشرفت، هم از لحاظ سعه و فراگیری مسائل زندگی و هم از لحاظ عمق است، فقه باید عمیق‌تر از آنچه که هست عمیق شود، عمق به معنای آن نیست که به گوشه‌ها، تدقیقات و حواشی زاید پرداخته شود، بلکه بدین معناست که مسأله را حل‌جی کرده و به روش‌های نوی تحقیق برده و آنها را عمیق‌تر کردن است. فرد اهل تحقیق، می‌تواند در میدان عمل این شیوه‌ی تحقیق را بشناسد، لذا باید به فقه عمق ببخشد و از سطحی‌نگری در آن پرهیز شود (بیانات در آغاز درس خارج فقه؛ ۳۰/۰۶/۱۳۷۰).

یک بعد از ابعاد پیشرفت فقاها آن است که امروزه فقه ما باید از فقه بزرگان دوره‌های قبل عمیق‌تر باشد، و نباید به مسائل سطحی نگاه کرد، بلکه باید به فقه پیچیدگی و عمق بخشید. بُعد دیگر، سعه و فراگیری مسائل زندگی است، به این معنا که نباید به برخی از ابواب که صرفاً دارای اهمیت فردی است، اکتفا کنیم (بیانات در آغاز درس خارج فقه؛ ۳۰/۰۶/۱۳۷۰). برخی با طرح مدیریت فقهی اخلاق محور به امکان‌سنجی ایجاد ارتباط میان آندو پرداخته‌اند؛ مدیریت فقهی اخلاق محور به معنای مدیریتی است که هم ضمانت اجرا دارد و هم ارزش‌های اخلاقی در آن مدیریت رعایت شده است که به نظر می‌رسد می‌توان چنین مدیریتی را بر اساس موازین دینی و معارف دینی تبیین کرد؛ مدیریتی که هم دارای ضمانت اجرا باشد و هم ارزش‌های اخلاقی در آن رعایت شود.

۲-۵. اخلاق و معنویت

دروس اخلاق که از زمان‌های گذشته در حوزه‌ها مرسوم بوده است، باید در متن زندگی طلاب قرار گیرد، بدین منظور پیشنهاد شده که مدیریت حوزه بر محور دو گانه؛ اخلاق و فقه دایر باشد. زیرا اخلاق تنظیم کننده رفتار ایشان در محیط اجتماعی و فقه تنظیم کننده رفتار آنها در زمینه حقوقی است، و لازمه‌ی اش آن است که مدیریت مبتنی بر اخلاق به دنبال ایجاد برنامه‌های تهذیبی باشد؛ لذا بسیار مهم است که مدیر خود نمونه اخلاق باشد (آقانوری، ۱۳۹۵: ۵۳/۲). همانگونه که رهبری اظهار داشته‌اند؛ طلبه باید با مناجات، ذکر و دعا انس پیدا کرده و زندگی خود را دینی محض کند. همچنین باید دل را پاک ساخته تا در برابر توفیقات الهی و انوار معرفت، تالو پیدا کند. زمانی که بنیه معنوی و دینی ساخته نشود، و سپس پای مقام و امکانات مادی به میان آید، انسان می‌لرزد، لذا عامل عمده‌ای که نیرو، تصمیم، حرکت، جان و مال مردم را در راه خدا و دین به کار می‌اندازد، صفا، اخلاص و صدق علمای دین است (بیانات در دیدار جمعی از روحانیون؛ ۱۳۷۰/۱۲/۱).

از ضرورت‌های حوزه علمیه حاکمیت اخلاق و معنویت است. در طول تاریخ حوزه‌های علمیه بی‌بهره از این دو بال یعنی؛ علم و اخلاق نبوده‌اند و هرکجا مشکلاتی بوده، به یقین کاستی‌هایی در این موارد بوده است. از آسیب شناسی‌ها و خطرهایی که در این موضوع وجود دارد مسأله کم‌رنگ شدن اخلاق است. حال آنکه بزرگان حوزه توصیه‌های بسیاری به پرداختن سلوک معنوی و رشد معنوی در جهت سلوک داشته‌اند. در مواردی از قرآن که از تزکیه و تعلیم یاد شده است؛ تزکیه مقدم بر تعلیم است؛ «و يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (آل عمران: ۱۶۴)؛ و کتاب و حکمت به آنان می‌آموزد (انصاریان، ۱۳۸۳: ۷۱). این امر نشان دهنده آن است که تزکیه جایگاه ویژه‌ای در تربیت افراد دارد. گرچه در محور قبل عنوان شد که برنامه‌ی اصلی حوزه تمرکز بر رسیدن طلاب به فقاقت است، منتها درحقیقت، فقاقت تهی از اخلاق، قادر به رساندن آنها به هدف اصلی دین اسلام نخواهد بود، حال آنکه حوزه‌های علمیه به دلیل قداستی که از ابتدا داشته‌اند، متولی حفظ اخلاق و معنویت در جامعه نیز بوده‌اند. لذا مدیریت فاقد نهاد معنویت و اخلاق، نمی‌تواند مثمر ثمر بوده و هدف اصلی و انتظار جامعه را بر آورده سازد. تجربه مدیریتی مدیران حوزوی گویای این مطلب است که همه تلاش عالمان بزرگ دینی در ادوار مختلف تاریخ احیای معنویت و ارزش‌های والای دینی و گسترش آن در جامعه بوده است. توجه ویژه به اخلاق و معنویت در حوزه موجب پرورش شخصیت‌های ارزشمندی در طول تاریخ حوزه‌های علمیه شده است. این اهتمام جدی به مسائل اخلاقی موجب شده امروز گنجینه‌های ناب برای حوزویان به یادگار بماند که هر یک می‌توانند اسوه‌ای برای طلاب جوان حوزه باشند.

اخلاق و معنویت همواره محور اصلی فعالیت حوزه‌های علمیه را در طول تاریخ تشکیل داده است و امروز نیز توجه به این دو اصل مهم همواره مورد تأکید برنامه ریزان و مدیران حوزه‌های علمیه است. در واقع زندگی یک طلبه و روحانی باید با معنویت، زهد و اخلاق ناب اسلامی آمیخته باشد و عالمان و بزرگان دینی ما در طول تاریخ زندگی آنها بر همین اصل و مبنا استوار بوده است. علم و اخلاق را دو بال برای رشد و تعالی یک طلبه‌اند که حرکت همسوی آنها باعث رشد و تعالی فرد شده و جامعه را در مسیر صحیح هدایت خواهد کرد. پرورش و تربیت طلاب مذهب، فاضل و انقلابی از مهمترین رسالت‌های حوزه‌های علمیه است که تحقق این هدف نیازمند همسویی فعالیت‌های علمی حوزه با اخلاق و معنویت است (رسانبوز: ۶۷۵۸۴۶). از مصادیق اخلاقی و معنوی که احیاء کردن آن یکی از وظیفه حوزه‌ها بشمار می‌آید، شامل تمامی فروع دین و اخلاقیات است، اموری همچون؛ امر به معروف و نهی منکر، انس با قرآن کریم، عزاداری‌ها، احترام به استاد، ترویج عقاید حقه، رعایت موازین اخلاق اجتماعی و اخلاق اسلامی و....

از دیدگاه مقام معظم رهبری، مسأله دیگر در نظام اخلاقی و رفتاری حوزه‌ها، فیض بردن از تهذیب و معنویات است. جوان امروز حوزه بیشتر از گذشته به مسأله‌ی تهذیب نیازمند است. افرادی که در رشته‌های رفتارشناسی عمومی کار و مطالعه می‌کنند، بر این امر صحه می‌گذارند. امروز در جهان اینگونه است که وضع نظام مادی، فشار مادیت، جوان را افسرده و بی‌حوصله می‌سازد.

در چنین وضعیتی، دستگیر و راهکار جوان‌ها، توجه به اخلاق و معنویت است؛ همین نیاز علت گرایش آنها به عرفان و بعضاً عرفان‌های کاذب است. جوان حوزه‌ی علمیه؛ جوان طلبه (دختر یا پسر) نیازمند تهذیب است، و زمان آن اینک است که باید از این فضای معنوی، مواریث و یادگارهای معنوی انباشته شده در این فضا، استفاده کرد (بیانات رهبری در دیدار طلاب، فضلا و اساتید حوزه علمیه قم؛ ۱۳۸۹/۰۷/۲۹).^۱ ارتباط قوی با حضرت حق می‌تواند مشکلات را به فرصت تبدیل کرده و از طلبه را به یک روحانی حقیقی با ویژگی‌هایی که مردم از روحانیت از گذشته در یاد دارند، مبدل سازد (آقائوری، ۱۳۹۵: ۵۶/۲). ایشان در این باره می‌گویند: از اموری که مردم امید داشتند، آن بود که خود به چیزهایی که می‌دانند و به مردم یاد می‌دهند، عامل‌ترین باشند؛ یعنی چیزی را که به مردم می‌گوییم، بایستی خود عمل کرده باشیم... بنابراین خود ما بایستی عامل‌ترین باشیم (بیانات در دیدار و عمامه‌گذاری جمعی از طلبان به مناسبت میلاد حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها)؛ ۱۳۶۸/۱۰/۲۶).

نقش حوزه در تربیت عابدان و زاهدان میرز و برجسته به اندازه‌ای است که مقام معظم رهبری از بزرگان حوزه درخواست کرده‌اند تا درس تهذیب و اخلاق را برای جوانان روشن و نورانی (فراوان در حوزه) و مستعد جدی گرفته شود (بیانات رهبری در دیدار طلاب، فضلا و اساتید حوزه علمیه قم؛ ۱۳۸۹/۰۷/۲۹). طلبه‌ای می‌تواند عامل باشد که عالم باشد، اما علم به تنهایی نمی‌تواند تضمین‌کننده عامل بودن طلاب باشد، لذا باید به دنبال راهکار دیگر بود (آقائوری، ۱۳۹۵: ۶۵/۲). رهبر انقلاب در مورد این راهکار معتقدند: اگر ملاحظه شد که در حوزه‌های علمیه، شور علمی وجود داشته، منتها این شور، خلأهای نظام را پر نمی‌سازد، باید به مسأله تهذیب توجه کنیم، زیرا اگر اخلاق، تهذیب نفس و صفای ناشی از آن در حوزه‌ها پیدا شود، هر کلمه‌ای که خوانده شود، باید به نفع مردم و جامعه باشد (بیانات بیانان در آغاز درس خارج فقه؛ ۱۳۷۳/۶/۲۰). لذا این نکته از بیانات معظم له برداشت می‌شود که نیاز حوزه‌ها به معنویت در اوج اهمیت و نیاز است. در واقع معنویت، کار دل‌دادگی به عالم معنا و اساس کار در حوزه است، این نکته باید مورد توجه همگان باشد تا از جهت کمبود این معنا، لطمه‌ای متوجه حوزه نباشد (آقائوری، ۱۳۹۵: ۵۰/۲).

۳-۵. مؤلفه جهادی

از دیگر مؤلفه‌های مهم مدیریت از دیدگاه رهبری مؤلفه جهادی بودن مدیر است، مدیریت در حوزه‌های علمیه باید مبتنی بر مدیریتی شتاب‌دار، جهشی، در راه رضای خدا، جهت‌تعالی و پیشرفت همه‌ی طلاب و به دور از بهانه‌آوری باشد، این پیشرفت نیازمند یک مدیریت جهادی است و بدون آن پیشرفتی میسر نخواهد شد، لذا یک مدیر باید دارای روحیه جهادی بوده تا بتواند جهادی عمل کند. در واقع هدف حوزه‌های علمیه صرف آموختن علم نیست؛ بلکه طلاب با توجه به فراگیری علوم اسلامی بعد از مهارت آموزی باید مشغول به امر مقدس تبلیغ دین مبین اسلام شده و آن را با عمل خود جامه عمل بپوشانند که در این راستا حضور در عرصه جهادی و در کنار مردم بودن آنها در شرایط طاقت‌فرسا و سخت می‌تواند بهترین نوع تبلیغ با عمل باشد (مهر، ۱۳۹۶: ۵۲۴۳۴۱۶).

از دیدگاه رهبر انقلاب حرکت علمی، نهضت علمی و پیشرفت علمی کشور با یک چالش خصمانه مواجه است، که در مقابل این چالش، مدیران، اساتید، دانشجویان، باید ایستادگی کنید؛ این یک حرکت جهادی است و مدیریت دستگاه؛ خواه مدیریت دانشگاه، وزارت

^۱ به عنوان نمونه؛ در حالات مرحوم سید حسین رضوی، از همین آستان مقدسه و از علمای اوایل قرن چهاردهم نقل شده که در قنوت نماز وتر، دعای «ای حمزه» را تماماً می‌خوانده است.

وهربخش از بخش‌های گوناگون این عرصه‌ی عظیم، مدیریت جهادی خواهد شد (بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها؛ ۱۳۹۳/۴/۱۱). ایشان بر این عقیده‌اند که حل مشکلات در اتاق اداره و مدیریت و پشت میز، رخ نخواهد داد، بلکه باید وارد صحنه شده و در عرصه مشکلات لمس کرد (بیانات در دیدار مسئولان نظام؛ ۱۳۹۸/۰۲/۲۴). مدیریت جهادی فاکتور مهمی است که مورد توجه حضرت امام خمینی (ره) نیز بود و ایشان نیز این معیار را مد نظر داشته‌اند، در واقع مدیریت‌های جهادی الهام گرفته از ایمان اسلامی و اعتقاد به اصل ما می‌توانیمی بود که حضرت امام به ما آموخت (بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران؛ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

۴-۵. پای‌بندی به ارزش‌های انقلاب

از دیدگاه برخی فضلاء حوزه در مسائل سیاسی اجتماعی پای‌بندی به اصول و ارزش‌های انقلاب و نظام جمهوری اسلامی و به ویژه اصل اساسی ولایت فقیه تبعیت و پیروی از ولی فقیه زمان، مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه‌ای و پرهیز از هر گونه افراط و تفریط ضروری است (رسانیزو: ۲۲۲۹۳۰).

پای‌بندی به مبانی انقلاب شاخصه اصلی حیات حوزه‌های علمیه است، زیرا همان‌طور که انقلاب ارزش حوزه را ارتقاء داده و نهادهای قانون‌گذاری را در اختیار آن قرار داد، حوزه نیز باید به این موهبت ارج نهاده و جهت حفظ آن تلاش کند، از جمله در زمینه انتخاب مدیران انقلابی و پایبند به انقلاب (آقانوری، ۱۳۹۵: ۱/۷۲۴). رهبر معظم انقلاب نسبت به این مسأله هشدار داده و بیان داشته‌اند که مسئله انقلابی‌گری در حوزه قم در معرض خطر است و باید توجه داشت که این موضوع جزء مسائل اصلی شما باشد (بیانات در دیدار اعضای مجمع نمایندگان طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم؛ ۱۳۹۴/۱۲/۲۵). مدیریت حوزه باید پاسدار انقلاب باشد تا از نظام اسلامی دفاع کند (آقانوری، ۱۳۹۵: ۱/۶۷۰)، از دیدگاه رهبر انقلاب اولین مسئولیت، پاسداری از اسلام و نظام اسلامی است. در واقع همین نهال مقدس انقلاب است که برای اسلام و قرآن سودمند خواهد بود؛ همه، سربازیم و موظفیم تا هر کار بر عهده‌مان است، انجام دهیم (بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه؛ ۱۳۶۹/۴/۴). ارتباط حوزه با نظام اسلامی ارتباطی دو سویه است و ارتباط لازم و ملزومی بین آنها برقرار است، لذا حوزه مورد توجه نظام بوده و باید نیازهای آن رفع شود (آقانوری، ۱۳۹۵: ۱/۶۶۳). رهبر انقلاب معتقدند که حوزه علمیه، قاعده‌ی نظام جمهوری اسلامی است و همه چیز، بر این قاعده استوار بوده و تداوم خواهد داشت، لذا این قاعده باید مستحکم باشد و استحکام آن، با تضمین سه عنصر اصلی؛ الف. فقه، ب. تهذیب و اخلاق، و ج. آگاهی سیاسی میسر است (بیانات در مراسم بیعت طلاب و روحانیون؛ ۱۳۶۸/۳/۲۲).

در مدیریت حوزه باید مؤلفه پای‌بندی به مبانی و ارزش‌های اسلامی نمود ویژه‌ای داشته باشد، زیرا انقلاب اسلامی احیاءکننده‌ی جایگاه حوزه‌ها بوده و اقتدار را به جامعه روحانیت بازگردانده است، به گونه‌ای که قوانین اسلام احیاء و روحانیت مسئول حفظ و گسترش آن شده است. لذا در صورتی که مدیری به مبانی ارزش‌های انقلاب پایبند نباشد، این موضوع بر اطرافیان (به ویژه طلاب و وی) تأثیر می‌گذارد؛ در نتیجه در جبهه مخالف انقلاب رشد کرده و موجبات آسیب‌های جدی در بدنه‌ی حوزه‌های علمیه را فراهم خواهد آورد، ضمن آنکه مقابله با چنین افرادی مستلزم صرف هزینه‌های زیاد است. لذا رهبر انقلاب اموری نظیر: محور بودن مردم، اعتقاد به پیشرفت در کنار پرهیز از خطا و انحراف‌ها، حمایت از محرومان، همت بلند برای رسیدن به آرمان‌ها، پایبندی به حساسیت و استقلال در برابر دشمن را را جزو مبانی انقلاب دانسته‌اند (بیانات رهبر انقلاب؛ ۱۳۹۴/۳/۱۴). بنابراین اگر پای‌بندی به ارزش‌های اساسی وجود داشت، حرکت؛ مستمر و مستقیم خواهد بود و در تندباد حوادث، دچار انحراف و تغییر نخواهد شد و چنانچه این پایبندی وجود نداشت، نقطه‌ی مقابل آن، عمل‌گرایی افراطی است؛ به طوری که انسان هر روز به یک سمت رفته و هر حادثه‌ای او را به جهتی می‌کشاند که با پای‌بندی در تضاد آشکار است (بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)؛ ۱۳۹۵/۰۳/۱۴).

می‌کشد از هر طرف، چون پَر کاهی مرا و سوسه‌ی این و آن، دمدمه‌ی خویشتن

(غزلی از رهبر انقلاب با عنوان «شکوه از خویشتن»؛ ۱۳۹۷/۴/۵).

لذا پابندی به ارزش‌ها از شاخصه‌های اصلی انقلابی‌گری بوده و باید برای حفاظت از دستاوردهای انقلاب که اهمیت آن، حتی از خود انقلاب نیز بیشتر است، همواره تلاش کرد (حوزه نیوز: ۴۰۶۹۵۹).

۵-۵. استقلال محوری

استقلال حوزه علمیه موضوعی است که بسیار مورد توجه اندیشمندان اسلامی قرار گرفته و جزئی از رویه حوزه در سالیان متمادی بوده است. از خصوصیت‌های مدیریت شایسته، استقلال محوری است، به این معنا که مدیر باید به دنبال حفظ استقلال حوزه باشد و این استقلال در چارچوب مالی، فکری، سیاسی و تصمیم‌گیری است. در رابطه با این موضوع رهبر انقلاب، قائل به استقلال حوزه‌های علمیه از جهت مالی، سیاسی و فکری هستند (بیانات رهبر انقلاب در دیدار با فضلاء حوزه علمیه قم؛ ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).

از دیدگاه رهبر انقلاب، استقلال حوزه‌ها نباید به معنای عدم حمایت نظام از حوزه و حوزه از نظام تلقی شود؛ عده‌ای این را می‌خواهند، بعضی می‌خواهند به عنوان و نام استقلال رابطه‌ی حوزه با نظام را قطع کنند، (درحالی که) وابستگی غیر از حمایت است (بیانات در دیدار طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم؛ ۱۳۸۹/۷/۲۹). لذا ساختار حوزه ساختاری مستقل و مردمی است اما از نظام جمهوری اسلامی نیز جدا نیست (آقائوری، ۱۳۹۵: ۱/۶۷۳). رهبر انقلاب معتقدند که روحانیت شیعه، همواره خصوصیتی منحصر به فرد داشته است و امروز نیز، که نظام جمهوری برپاست، باز حوزه‌های علمیه شیعه، همان خصوصیت را حفظ کرده‌اند که عبارتست از مردمی بودن و استقلال و این ویژگی در هیچ جای دنیا وجود ندارد (بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان؛ ۱۳۸۵/۸/۱۷).

۶. یافته‌های پژوهش (در حیطه‌ی استقلال حوزه)

۶.۱. استقلال مالی

به این معنا که شهریه و منابع مالی حوزه علمیه اعم از هزینه‌های عمرانی، جاری و حقوق استادان و دانش پژوهان از طریق دولت‌ها و حکومت‌ها تأمین نشده و حوزه‌های علمیه از نظر مالی به قدرتی که بر آن‌ها نفوذ داشته باشد، وابسته نیست. در واقع بیشتر هزینه‌های حوزه‌های علمیه از طریق پرداخت وجوه شرعی و سهم امام تأمین می‌شود. از دیگر منابع مهم مالی حوزه‌های علمیه موقوفاتی هستند که انسان‌های صالح برای تأمین حوزه‌های علمیه در نظر گرفته‌ند. یک ساختار سیستمی نیازمند تأمین منابع مالی برای رسیدن به اهداف خود است و مدیر شایسته کسی است که ساختار سیستم را شناخته، نیازمندی‌ها را دسته‌بندی و منابع مالی جهت رفع نیازها را تأمین کند. از مهم‌ترین منابع مالی حوزه‌های علمیه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد؛

الف. موارد وقف است که مدیر می‌تواند از آنها جهت تأمین مصالح استفاده و استقلال مورد نیاز را تأمین کند.

ب. وجوهات شرعی و تبرعات، که اگر سامان‌دهی صحیحی در آن صورت گرفته و منابع تأمین گردد، حوزه‌های علمیه نیاز و وابستگی به نهادهای دیگر نخواهند داشت (آقائوری، ۱۳۹۵: ۱/۸۰۶).

منابع مالی کافی داشتن به صورت صندوق‌های مالی و وقاف؛ اعم از تبرعات، وجوهات، آنچه به وسیله‌ی مراجع معظم در حوزه جمع می‌شود و چه آنهایی که از مراکز مالی دیگر متدین داده شود، می‌تواند به شکل صحیحی تقسیم‌بندی گردیده و نیاز حوزه را برآورده کند.

مقام معظم رهبری در این زمینه فرموده‌اند: گذران معیشت روحانیت به صورت سهم امام، تا انواع دیگر کمک‌های مالی، بر دوش مردم بوده است، روحانیون و مردم، مادتا و معنا، به هم آمیخته بودند (سخنرانی در جمع طلاب علوم دینی، در مدرسه‌ی فیضیه؛ ۱۳۶۶/۹/۱۱). خاصیت چنین وضعی، آن است که غالب حرکتی که در میان روحانیون مشاهده می‌کنید، در جهت مصالح و منافع توده‌ی مردم بوده است (سخنرانی در جمع طلاب علوم دینی، در مدرسه‌ی فیضیه؛ ۱۳۶۶/۹/۱۱).

۶.۲. استقلال ساختاری

هر نهاد به یک نظام مدیریتی نیاز دارد تا بتواند شیوه اداره آن را معین سازد. علمای تراز اول همواره اداره حوزه‌های علمیه را در دست داشته‌اند. از زمان تشکیل نخستین حوزه‌های علمیه در عصر غیبت بزرگ‌ترین عالم و فقیهی که مرجعیت عام می‌یافت، در رأس مدیریت آن قرار می‌گرفت. چنانکه در عصر شیخ مفید، ایشان و بعد از وی به ترتیب سیدمرتضی علم الهدی، شیخ طوسی رهبری حوزه و مرجعیت جهان تشیع را عهده دار بودند که این روال طی قرن‌های اخیر نیز تداوم داشته است، نظیر: زعامت حوزه و مدیریت آن توسط حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی و آیت‌الله بروجردی.

با توجه به آنکه حوزه‌های علمیه متولی امور شرعی و دینی هستند، باید از نظر ساختار از دیگر سیستم‌ها مستقل باشند تا بتوانند در پاسخگویی مسائل روز جامعه صاحب اختیار باشند (آقانوری، ۱۳۹۵: ۶۷۴/۱). از دیدگاه رهبر انقلاب حوزه‌های علمیه همواره در طول تاریخ مستقل بوده‌اند، نه تنها در دوران حکومت‌های معارض با تشیع، بلکه حتی در دوران حکومت‌های شیعی هم چنین بوده است (بیانات در دیدار طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم؛ ۱۳۸۹/۷/۲۹).

رهبری درباره اهمیت این مسئله گفته‌اند: اگر استقلال حوزه‌ها سلب بشود. حوزه‌های دینی و روحانیت اگر دولتی شوند، این نعمت به نعمت تبدیل می‌شود. این سخن از این باب است که مشاهده می‌شود هنوز برخی از مراکز، معتقدند که جدایی روحانیون از حکومت متعلق به گذشته بوده و امروزه معنا ندارد، زیرا حکومت، دینی است، روحانیت نیز باید جزء حکومت باشند. البته (این نقد بدین معنا نیست) که حوزه‌های علمیه و روحانیت با حکومت تعامل نداشته باشند؛ بلکه این امری لازم است، منتها روحانیت باید استقلال خود را حفظ کند، (زیرا) روحانیت مرشد و راهنما است.

۶.۳. مدیریت واحد یا شورایی

ساختار مدیریت حوزه متشکل از مدیریت کل و مدیریت استان است. در واقع شورای عالی حوزه علمیه شامل گروهی از علمای تراز اول حوزه به مدیریت یکی از علمای مورد قبول فضلالی حوزه است که به تأیید مقام رهبری رسیده باشد. مدیریت در این سطح شورایی است، منتها فرد محور بوده و افرادی در این گروه قرار می‌گیرند که ملاک‌های مدیریت از نظر رهبری را داشته باشند، لذا مدیریت شورایی قائم به مدیریت واحد بوده و افراد می‌توانند مسائل کلان حوزه را در شورا بیان و برنامه‌ریزی کنند، لذا از ویژگی‌های مهم مدیریت خوب تمرکز بر مدیریت شورایی قائم بر مدیریت واحد است (آقانوری، ۱۳۹۵: ۷۵۱/۱). از دیدگاه رهبر انقلاب در حوزه دستگاه مدیریت لازم است تا یک شورای عالی سیاست‌گذاری امور حوزه متشکل از چندین نفر از فضلالی تراز اول حوزه باشند، تا در بازه‌های زمانی مشخص گرد هم آمده و جهت سیاست‌گذاری مسائل با هم مبادله‌ی نظر کنند، این عده نیز، یک نفر از فضلالی مورد قبول طلاب را به عنوان مدیر انتخاب کرده و مدیر با بودجه و اختیارات، دارای معاونت خواهد بود (بیانات در دیدار جمعی از فضلالی حوزه‌ی علمیه‌ی قم؛ ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).

۶.۴. اشراف لازم بر نظام مدیریتی

از ویژگی‌های بارز مدیر درک صحیح از نظام مدیریتی و مقوله مدیریت است. شورای عالی حوزه‌های علمیه، به عنوان تنها مرجع در نظام حوزوی کشور، مأموریت حساس مدیریت راهبردی و سیاستگذاری حوزه‌های علمیه را بر عهده دارد. مهمترین وظیفه این شورا ابتداء، سیاست گذاری در حوزه‌های علمیه است (بیانات؛ ۱۳۸۶/۹/۸). از وظائف این نهاد تدوین چشم انداز بیست ساله برای حوزه‌های علمیه است (بیانات؛ ۱۳۸۶/۹/۸). ضمن آنکه این شورا می‌تواند نقش ناظر و بازرس برون دستگاهی را نیز ایفا کند (بیانات؛ ۱۳۸۸/۱۱/۱۶). درک درست از برنامه‌های حوزوی و داشتن برنامه جامع جهت نیل به اهداف عالی حوزه، از شاخصه‌های یک مدیر موفق در این عرصه است (آفانوری، ۱۳۹۵: ۱/۷۴۷).

از دیدگاه رهبر انقلاب جهت رفع اشکالات، نیاز به دو پایه اصلی داریم؛ الف برنامه؛ شامل برنامه مدون و بلند مدت که مشتمل بر برنامه‌های کوتاه مدت نیز خواهد بود. ب. نظام مدیریت قوی، که در صورت عدم تحقق، مشکلات تداوم خواهند داشت. صرف درک صحیح از مدیریت در اداره مجموعه حوزه کافی نیست، بلکه نیازمند قاطعیت مدیر در اجرای طرح‌ها و برنامه‌های حوزه و استفاده از تمامی ظرفیت‌های آن است (آفانوری، ۱۳۹۵: ۱/۷۴۴). بر اساس نظر رهبر معظم انقلاب، همواره باید فکرها را فعال در حوزه‌های علمیه مشغول برنامه‌ریزی و طراحی باشند و در این برنامه در سال‌های آتی تجدید نظر شود (به معنای تکمیل نه تخریب) همچنین دستگاه‌های نظارتی جهت رصد عیب‌یابی، مشکلات و چالش‌ها وجود داشته باشد.

۶.۵. مدیریت مبتنی بر تربیت مدیر

مدیریت حوزه باید از هدف والا و نگاه توسعه پایدار در زمینه تربیت نیروی انسانی برخوردار باشد. از منظر رهبر انقلاب حوزه علمیه باید کارخانه سازندگی انسان، فکر، کتاب، مطلب، مبلغ، مدرس، محقق و رهبر باشد. بزرگان حوزه، شورای عالی حوزه، مدیران حوزه و هم‌حضرات مراجع باید این را بدانند و توجه کنند که باید به فکر حوزه‌ی قم، مشهد یا سایر شهرها در سی سال آینده باشیم؛ دنیایی که احتمالاً از نظر امکان اثرگذاری، تسخیر دل‌ها، تسخیر سرزمین‌ها. هیچ شباهتی با امروز ندارد (بیانات در دیدار جمعی از اساتید و فضلا و مبلغان و پژوهشگران حوزه‌های علمیه کشور؛ ۱۳۸۶/۹/۸).

آیه الله حسینی بوشهری، تحمل، افق دید وسیع، قدرت کنترل رفتار، غم خوار بودن و گره‌گشایی از امور طلاب را از خصوصیات یک مدیر موفق حوزوی بر شمرده و رعایت سجایای اخلاقی و گوش دادن به درد دل طلاب را از خصوصیات می‌دانند که مدیر مدرسه باید به آنها توجه داشته باشد (مجله افق حوزه، ۱۳۹۲: ش ۳۷۹). طبیعتاً تداوم حیات حوزه‌ها مرهون تربیت مدیر و نیروی انسانی توسط علمای سلف است. نمود مدیریتی که ایشان داشته‌اند امروزه خود را در جامعه روحانیت نشان می‌دهد. لذا مدیریت باید باهدف تربیت نیروی انسانی متفکر و کارآمد برای نسل‌های آتی حوزه‌های علمیه تنظیم شود (آفانوری، ۱۳۹۵: ۱/۷۲۲).

۶.۶. دشمن‌شناسی

امروزه دشمنان اسلام با روحانیت و ذخیره علمی ارزشمند آن و نیز با حاملان این امانت الهی، به شدت مخالف‌اند و در واقع بیشترین دشمنی آنان با اسلام است. اینان اگر بتوانند مردم را از اسلام و انجام وظایف اسلامی و دنبال کردن آن جدا کنند، آسوده خاطر خواهند شد و آن هنگام، خطری ایشان را تهدید نخواهد کرد. دشمنان اسلام همواره حوزه‌های علمیه را با عنوان نماد اسلام حقیقی مرکز آماج حملات خود قرار داده‌اند. دشمنان داخلی نیز هم‌صدا با دشمنان خارجی در جهت تخریب حوزه‌های علمیه تلاش می‌کنند. بنابراین تنها راه مقابله با دشمن اینچینی، قدرتمند شدن حوزه‌های علمیه است و این شاخصه زمانی حاصل خواهد شد که مدیری دشمن‌شناس و دشمن‌ستیز در رأس آن قرار گیرد (آفانوری، ۱۳۹۵: ۱/۴۸۴). باید دانست که با وجود بار سنگین امانتی که انقلاب اسلامی بر دوش ما و ملت ایران گذاشته و راه

سعادت‌ی که جلوی آنها باز کرده، دارای وظایفی هستیم، از جمله تواضع به حق و صبر، شناخت دشمن و ایستادگی در مقابل او، و تسلیم نشدن در مقابل دشمن و اعتماد نکردن به آن (بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث؛ ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

۷. تحلیل یافته‌ها

در تبیین شاخصه‌های نظام مدیریت مطلوب حوزه علمیه از دیدگاه رهبری به نکات بسیار مهم و کاربردی توسط معظم له اشاره گردید که می‌توان این موارد را در دو محور آسیب شناسی و راهکار تحلیل کرد.

در بحث مدیریت فقه محور که محور اصلی آن فقه بوده و فقه تعیین کننده اداره ساختارهای مدیریتی است، با چالش و آسیب شناسی عدم ضمانت اجرا مواجه هستیم، به عنوان نمونه ممکن است که یک حکم یا احکام فقهی در حوزه اجرا به بن بست خورده و یا درحوزه اجرایی با قیود و استثنائات بسیاری مواجه شود که به اصطلاح تخصیص اکثر لازم آید، ضمن آنکه مدیریت فقهی همواره چالش نظارت اخلاق را نیز به دنبال دارد و چنانچه گفت شد می‌توان قید اخلاق را بر آن افزود، اما در خصوص ضمانت اجرای فقه باید علاوه بر اخذ حمایت همگانی از سوی آحاد جامعه، دولت و نهادهای دولتی نیز این تضمین را داده که در همراهی و مشایعت در اجرایی سازی مسائل فقهی یاری گر باشند؛ نظیر قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴/۱/۲۳ در مصوبات مجلس شورا (مرکز پژوهش‌های مجلس: ۹۳۰۳۴۳). که البته نیازمند ضمانت اجرای قدرتمند است. در واقع برخوردار بودن از ضمانت اجرا، بدان معناست که برای نقض کننده آثار ناخوشایندی وجود دارد به طوری که وی را به رعایت قانون وا می‌دارد. ضمانت اجرا مشتمل بر ضمانت اجرای مدنی، کیفری، اداری و سیاسی خواهد بود. در بحث اخلاق و معنویت مدیریت حوزه‌ها باید به این امر مهم که از ضروریات اساسی در حوزه‌های علمیه است توجه ویژه کند، زیرا اگر اخلاق در حوزه‌ها فراموش شود یا رو به افول رود، از هدف اصلی خود که ترکیه طلاب و آحاد جامعه است باز مانده که طبیعتاً عوارض ناشی از آن به ایجاد بدبینی نسبت به دین و مقدسات انجامیده و به وجهه این قشر آسیب می‌زند. در واقع روحانیت وارث انبیا و نماینده اسلام است و مسئولیت هدایت انسان را پس از آنان بر دوش دارد، بی تردید بر دوش کشیدن چنین بار سنگینی نیاز به آن دارد که طلبه ابتدا خود را از نفسانیات و رذائل پاک کرده و پا در مسیر تعالی گذاشته باشد. اما از راهکارهای ایجاد اخلاق در این حوزه می‌توان به بکارگیری ظرفیت بسیار بالای این مجموعه اشاره کرد، به عنوان مثال حضور طلاب در عرصه‌های عملی نظیر: اردوهای جهادی یا کمک رسانی به کادر درمان یا اشتغال زایی آنان در مناطق محروم برگ زینی از اخلاق تبلور یافته حوزیان در حوزه اخلاق عمل گراست. در حوزه مؤلفه جهادی، مدیریتی که با پرهیز از پراکنده کاری یا موازی کاری از یک سو و ایجاد نظم و انسجام همراه با حمایت همه جانبه و تلاش مضاعف، بتواند نیروی درونی طلاب را به اهداف والا سوق دهد، طبیعتاً می‌تواند نقش حوزه‌های علمیه را در عرصه‌های دیگر پر رنگ سازد، همچنانکه رهبر معظم انقلاب با تعبیر متعدد به این مسأله اشاره داشته‌اند؛ «با کار جهادی بن‌بست‌ها می‌شکند»، «هرجا از حرکت جهادی غفلت کردیم، عقب ماندیم»، «کار جهادی، عامل پیروزی‌ها»، «اردوهای جهادی شما را با وظایف‌تان آشنا می‌کند»، «روحیه جهادی یعنی کار برای خدا»، «فرهنگ جهادی را انقلاب به ما داد»، «سرمایه عظیمی به نام گروه‌های جهادی»، «حضور در اردو جهادی خدمت به خودتان است»، «اردوهای جهادی را توسعه و تداوم دهید» (دفتر حفظ و نشر آثار رهبر انقلاب).

در عرصه پایبندی به مبانی و ارزش‌های انقلاب، مدیریت حوزه‌ها باید در دو حوزه اقدامات پیشگیرانه و فعالانه در عرصه فرهنگی و پیش سیاسی، با یک برنامه مدون، ضمن تقویت مبانی فکری و اعتقادی طلاب در حوزه اندیشه انقلابی، آنان را از حوزه انفعال به حوزه فعالانه وارد ساخته تا به تدریج با تقویت بنیان‌های تمدن اسلامی مسیر را در وصول به اهداف ارزشی انقلاب هموار سازند. در واقع رشد علمی، موفقیت اجتماعی، آگاهی سیاسی و به‌روز بودن طلاب، ارتباط مستقیمی با منظم بودن آنها خواهد داشت (حوزه نیوز: ۴۵۰۲۹۰). اما در حوزه

استقلال محوری، ضمن تلاش در جهت استقلال حوزه از سایر ارگان‌ها و نهادهایی که ممکن است در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی حوزه مؤثر باشند، باید این مقوله در چارچوب معین مالی، فکری، سیاسی و تصمیم‌گیری ترسیم شده و به استقلال همه جانبه حوزه کمک کند. در این راستا برنامه‌ها با حداقل هزینه تعریف شده و کار جهادی و نگاه راهبردی و کلان با وجود مشکلات مالی حوزه را سربلند می‌کند، لذا باید ریلی برای ادامه مسیر ایجاد شود که پایه همه این موارد در مدارس است (حوزه نیوز: ۴۴۸۲۴۰۰). درمسأله‌ی مدیریت واحد یا شورایی، به جهت پرهیز از تصمیم‌های متعدد و تشتت آراء، نیاز به انتخاب مرجعی بالادستی جهت تنظیم امور حوزه وجود دارد که باید از میان فضلاء و علمای برجسته و مورد تأیید انتخاب شود؛ مدیریتی که به صورت شورایی بوده منتها قائم به فرد اصلح است. درمسأله درک صحیح نظام مدیریتی، لازم است تا مدیریت حوزه‌ها ضمن آشنایی با مباحث آسیب‌شناسی و چالش‌های موجود و پیش‌رو، تمام ظرفیت‌های حوزوی را شناسایی و جهت پیشگیری از تضییع این استعداد و قابلیت بالا از به نحو احسن از آنها استفاده کند، ضمن آنکه باید قاطعانه به دنبال اجرای برنامه‌های مدون و برنامه‌ریزی صحیح، طراحی و عملیاتی کردن آنها باشد. این مدیریت ضمن پرهیز از حالت رکود و سکون باید تجربیات مدیریتی خود را با هدف تربیت نیروی انسانی متفکر و کارآمد جهت تربیت مدیریت ایده‌آل حوزه‌های علمیه به نسل‌های آتی منتقل سازد. به نظر می‌رسد که انسجام گروهی همه جانبه و بنیادین در مدیریت، مدخل روشنائی، بازآفرینی و کارآیی است، به طوری که سطح، کیفیت و کمیت فعالیت‌ها را پویا کرده و دسترسی به اهداف بلند و کلیدی را میسر می‌سازد (شوروزی، ۱۳۹۰، شماره ۱۵۹). اما در بحث دشمن-شناسی، مقام معظم رهبری ضمن تأیید دشمن‌شناسی، به عنوان یک وظیفه مستمر می‌فرماید: «ملت ایران به همان نسبت که دشمن، روش‌های خود را در توطئه علیه ایران اسلامی پیچیده‌تر می‌کند، باید بر هوشیاری و آگاهی خود بیفزایند و با آمادگی معنوی، فکری، سیاسی و حفظ وحدت و اتصال و ارتباط با یکدیگر، چهره دشمن را در هر لباسی که هست، شناسایی کنند.» (سخنرانی رهبری در اجتماع بزرگ نیروی مقاومت بسیج مردمی به مناسبت سالروز تشکیل بسیج؛ ۱۳۷۶/۹/۵).^۱ امروز کار اصلی دشمن برای از بین بردن دین، از مسیر فکر و اندیشه‌های باطل است و از طریق بدعت‌ها، مذاهب فاسده و تغییر مفاهیم درون دینی و ارزشی اهداف خود را دنبال می‌کند، لذا لزوم دشمن‌شناسی، مراقبت از توطئه دشمنان و رصد کار آنها از جمله مسائل فقه مقاومت است (ایرنا: ۸۳۵۸۱۳۶) لذا با توجه به هجمه همه جانبه دشمنان داخلی و خارجی نسبت به حوزه‌های علمیه به عنوان نماد اسلام، مدیریت این مسأله باید با تحلیل و شناخت اهداف و نیات دشمنان در دو محور: دفاع و تهاجم اقدام کند به نحوی که از امور اساسی و بنیادی دینی به نحو قاطع دفاع شده و از سویی دیگر مبانی ضعیف و فریبنده دشمنان مورد نقد و چالش قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

در مدیریت‌های کلان و خرد، و درحوزه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و... با رویکردها و پارامترهای متعددی روبرو هستیم که به نظر می‌رسد کلام و راهکارهای افراد محض و متخصص در هر حوزه بتواند شاخص‌های مهمتر و کاربردی‌تری را در حوزه مربوطه ارائه کند. درمسأله شاخصه‌های مدیریت مطلوب در نظام حوزه‌های علمیه با چالش‌ها و موانع متعدد و مختلفی روبرو هستیم که البته به معنای بن‌بست راه نیست، بلکه با توجه به شاخصه‌های مهمی که عمدتاً در فرمایشات مقام معظم رهبری و سایر علماء و دلسوزان نظام مطرح شده است و با کاربرست عملی آنها، می‌توان به افق‌های تازه و امیدبخشی دست یافت که با واکاوی آسیب‌شناسی‌ها از یک سو و برخورداری و بهره‌مندی از ضمانت اجرایی از سوی دیگر بر مشکلات موجود فائق آمده و آینده درخشانی برای نظام حوزه‌های علمیه ترسیم کرده و رقم زد.

^۱ ن ک: دشمن‌شناسی از منظر مقام معظم رهبری، علی اخترشهر، ۱۳۸۷، ش ۶۴.

(جدول ۱)

شاخصه‌های نظام مدیریت مطلوب از دیدگاه رهبر معظم انقلاب

مدیریت فقه محور
اخلاق و معنویت
مؤلفه جهادی
پای‌بندی به ارزش‌های انقلاب
استقلال محوری
استقلال مالی
استقلال ساختاری
مدیریت واحد با شورایی
اشراف لازم بر نظام مدیریتی
مدیریت مبتنی بر تربیت مدیر
دشمن‌شناسی

منابع

قرآن کریم

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب، بیروت: دارصادر.
- اخترشهر، علی (۱۳۸۷). دشمن‌شناسی از منظر مقام معظم رهبری، مجله معارف، شماره ۶۴.
- اصلی‌پور، محمد (۱۳۸۹). مدیریت و رهبری با سیری در نهج البلاغه، تهران، یسپرون.
- انصاریان، حسین (۱۳۸۳). ترجمه قرآن (انصاریان)، قم، انتشارات اسوه.
- آقانوری، حمید (۱۳۹۵). حوزه و روحانیت در نگاه رهبری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- شریعتی، روح الله (۱۳۸۷). قواعد فقه سیاسی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- شکارچی، مهدی (۱۳۹۲). روابط انسانی در مدیریت اسلامی، قم، آستانه مقدسه قم، انتشارات زائر.
- شورورزی، ع (۱۳۹۰). ضرورت انسجام و مدیریت درحوزه، مجله حوزه فروردین، شماره ۱۵۹.
- عبدالحسین زاده و بابایی، محمد و حسین (۱۳۹۶). کشف و فهم الزامات و بایسته‌های نظام‌سازی قرآنی در جامعه اسلامی، فصلنامه حکومت اسلامی، دوره ۲۲، شماره ۲، شماره پیاپی ۸۴.
- عمید، حسن (۱۳۶۳). فرهنگ عمید، تهران، امیرکبیر.
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۸ق). المصباح المنیر، بیروت، المكتبة العصرية.
- فیروزآبادی، مجدالدین (بی‌تا). القاموس المحیط، بیروت، منشورات محمدعلی بیضون.
- معین، محمد (۱۳۸۲). فرهنگ معین (فارسی)، تهران، زرین.
- الهامی‌نیا و همکاران، علی اصغر (۱۳۸۳). اخلاق اسلامی (۱)، قم، سپهر اندیشه.

یوسفیان، نعمت الله (۱۳۷۶). اخلاق اسلامی، قم، اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.

<http://tahzib.ismc.ir>

<http://wikifeqh.ir>

<https://KHAMENEI.IR>

<https://www.balagh.ir>

<https://www.hawzahnews.com>

<https://www.irna.ir>

<https://rasanews.ir>

<https://www.mehrnews.com>

<https://hawzah.net>

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۳۰۳۴۳>.

References

The Holy Quran

Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (۱۴۱۴ AH). Arab Language, Beirut: Dar Sader.

Akhtarshahr, Ali (۱۳۸۷). Enmity from the Supreme Leader's point of view, Maarif Magazine, No. ۶۴.

Realpour, Mohammad (۱۳۸۹). Management and leadership with Siri in Nahj al-Balagheh, Tehran, Yestron.

Ansariyan, Hossein (۱۳۸۳). Translation of the Qur'an (Ansariyan), Qom, Osweh Publications.

Aghanouri, Hamid (۲۰۱۵). Hoza and Clergy in the perspective of leadership, Qom: Islamic Publishing House affiliated with the seminary community of Qom seminary.

Shariati, Ruhollah (۱۳۸۷). Rules of political jurisprudence, Qom, Research Institute of Islamic Sciences and Culture.

Shekarchi, Mehdi (۲۰۱۲). Human relations in Islamic management, Qom, Astana Maqadseh Qom, Zair Publications.

Shurvarzi, A. (۱۳۹۰), the necessity of cohesion and management in the domain, Farvardin domain magazine, number ۱۵۹.

Abdul Hosseinzadeh and Babaei, Mohammad and Hossein (۲۰۱۶). Discovering and understanding the requirements and requirements of Quranic system building in Islamic society, Islamic Government Quarterly, Volume ۲۲, Number ۲, Serial Number ۸۴.

Omid, Hassan (۱۳۶۳). Farhang Omid, Tehran, Amirkabir.

Fayoumi, Ahmad bin Muhammad (۱۴۱۸ AH). Al-Masbah al-Munir, Beirut, Al-Maqabah al-Asriyah.

Firouzabadi, Majdaldin (Bita). Al-Qamoos al-Mashay, Beirut, Mohammad Ali Bizoos's pamphlets.

Moin, Mohammad (۱۳۸۲). Farhang Moin (Persian), Tehran, Zarin.

Elhaminia et al., Ali Asghar (۲۰۱۳). Islamic ethics (۱), Qom, Sepehr Andisheh.

Yousufian, Nematullah (۱۳۷۶). Ehlak al-Islami, Qom, Department of Religious and Political Education, Representation of Veli Faqih in the Islamic Revolutionary Guard Corps.

<http://tahzib.ismc.ir>

<http://wikifeqh.ir>

<https://KHAMENEI.IR>

<https://www.balagh.ir>

<https://www.hawzahnews.com>

<https://www.irna.ir>

<https://rasanews.ir>

<https://www.mehrnews.com>

<https://hawzah.net>

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۳۰۳۴۳>.